

Кузьмин Р. Р. Коррупция как фактор организованной экономической преступности в Украине

Рассмотрены концептуальные основы коррупции как фактора организованной экономической преступности в Украине. Представлена характеристика теоретико-методологических основ противодействия коррупционной преступности, осуществлен анализ правовой основы противодействия коррупционной преступности на современном этапе и сформулированы предложения по совершенствованию действующего антикоррупционного законодательства Украины.

Ключевые слова: коррупция, законодательное обеспечение, противодействие, организованная преступность, экономическая преступность, антикоррупционное законодательство.

Kuzmin R. R. A corruption as a factor of the organized economic crimes in Ukraine

The article describes the conceptual of foundations of corruption as a factor in organized economic crimes in Ukraine. Characteristic theoretical and methodological foundations of opposition corruption crimes at present and as wellas ways of improving the existing anti-corruption laws of Ukraine has been done.

Keywords: corruption, legislative support, opposition, organized crimes, economic crimes, anti-corruption laws.

УДК 340.1

І. В. Кушнар'ов

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ КОРУПЦІЇ

Проаналізовано причини корупції на основі розкриття природи причинного зв'язку та усвідомлення відмінності між категоріями «причини» та «умови».

Ключові слова: корупція, причини, умови, деформація, цінності, правосвідомість, корупціогенність, законодавство.

Ефективна протидія негативним соціальним явищам безпосередньо пов'язана з виявленням та блокуванням їх причин. Ще Арістотель звернув увагу на те, що «якщо нам відомі причини, що призводять до загибелі державних устроїв, то ми... знаємо і причини, що зумовлюють їх збереження: протилежні заходи спричиняють протилежні дії» [1, с. 544]. Це, безумовно, стосується і такого руйнівного соціального явища, як корупція.

Розкриттю обставин, що спричиняють виникнення та розповсюдження корупції, присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема – М. І. Камлика, О. Г. Кальмана, М. І. Мельника, Ю. Г. Наумова, Є. В. Невмержицького, Н. А. Патрушевої, В. В. Побережного, С. С. Рогульського, С. Роуз-Аккерман, Д. Шнайдера. Водночас висловлені наукові погляди суттєво різняться стосовно як термінологічного визначення причин корупції, так і оцінки конкретних факторів, які здійснюють на неї свій детермінуючий вплив. Це зумовлено існуванням різних методологічних позицій стосовно розуміння сутності корупції, а також тим, що причинно-наслідкові зв'язки мають свою динаміку, вони здатні видозмінюватися залежно від конкретних історичних умов.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз причин корупції на основі розкриття природи причинного зв'язку та усвідомлення відмінності між поняттями «причини» та «умови».

Слід зазначити, що категорії «причинний зв'язок», «причини» вироблені в процесі філософського осмислення закономірностей існування, розвитку, взаємозв'язку різноманітних предметів, явищ і процесів. Філософи звертають увагу на те, що поняття закономірності ширше від причинності, що не всі закономірні, стійко повторювані зв'язки є причинними. Зокрема, не можна плутати з причинними такі необхідні зв'язки, як зв'язок у часі (зв'язок дня і ночі, пір року), зв'язок між протилежностями, між властивостями і сторонами одного і того ж явища, функціональні зв'язки та багато інших. Приміром, існують статистичні, кореляційні зв'язки, за яких вплив окремих факторів виявляється як тенденція під час масового спостереження фактичних даних. Прикладами кореляційних зв'язків можуть бути залежності між розмірами активів банку і сумою його прибутку, між зростанням продуктивності праці і стажем роботи співробітників [2, с. 68]. На відміну від вказаних варіантів, причинним зв'язком є лише такий зв'язок між явищами, за якого одне з них з необхідністю породжує інше. У цьому сенсі причинний зв'язок досить часто іменують генетичним зв'язком. Важливо також підкреслити саме безпосередній зв'язок між певними явищами. Скажімо, якщо А є причиною В, а В – причиною С, то не завжди А є причиною С. Тільки найближча (безпосередня) причина заслуговує на те, щоб мати назву причини. У зв'язку з цим слід погодитися з позицією Н. Ф. Кузнецової, яка вказує на необґрунтованість виокремлення безпосередніх і опосередкованих причин злочинності, а також причин злочинності першого, другого і навіть третього порядку. Як правильно вказує автор, у відповідних випадках відбувається поєднання різних причин і різних наслідків у міру просування по криміногенній системі, і потім будь-яке з них іменується причиною кінцевого наслідку – злочинності або злочину [3, с. 13].

Більш доцільно під час дослідження причинно-наслідкових зв'язків розрізняти причини та умови певних процесів і явищ. Це

питання є дискусійним, проблема співвідношення причин і умов остаточно в філософії не вирішена. Деякі автори вводять поняття повної причини, розрізняючи в її складі безпосередні причини та опосередковані причини, котрі й називають умовами. Інші дослідники виділяють детермінацію подій умовами в самостійний, існуючий поряд із каузальною, різновид детермінації і говорять про зв'язок причинної детермінації кожної події з його умовною детермінацією [4, с. 98]. Джон Стюарт Мілль переконаний, що причина – це «повна сума позитивних і негативних умов явища, узятих разом, вся сукупність всякого роду випадковостей, наявність яких незмінно спричиняє наслідок» [5, с. 299]. Втім, ми погоджуємося з Ф. А. Селівановим стосовно того, що «якщо суб'єкт виявить, що одне є умовою іншого (його існування, зміни), то це ще не означає, що він розкрив причину цього іншого. Пізнання залежності від якої-небудь умови є початковим кроком до пізнання причини» [6, с. 11]. Отже, при тому, що все у світі пов'язане і взаємообумовлене, серед усіх існуючих зв'язків слід виділяти причинні, які безпосередньо породжують наслідки, і всі інші, які не породжують наслідків. До останніх відносяться і зв'язки обумовлювання, які можуть сприяти дії причини, але без неї породити певне явище не здатні [7, с. 184].

З'ясування вказаних моментів дозволяє перейти до аналізу причин і умов корупції, тобто обставин, факторів, які, з одного боку, безпосередньо породжують корупційні практики, а з іншого, – сприяють їх поширенню, поглибленню, виводженню.

Перш за все необхідно звернути увагу на те, що будь-які соціальні зв'язки виникають внаслідок того, що кожна особа прагне реалізації своїх потреб, інтересів і цінностей, які у сукупності складають мотиваційну сферу свідомості людини. Завдяки суперечливому поєднанню в людині властивостей відкритої та закритої систем її свідомість є одночасно суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності та внутрішнім світом особистості. Звісно, кожна людина протягом життя піддається впливу різноманітних факторів, але вони проходять через свідомість людини і не зумовлюють фатально та однозначно вибір індивідом того чи іншого варіанта поведінки. Можна сказати, що всі соціальні явища і процеси, як позитивні, так і негативні, є результатом поєднання численних людських рішень, і так звані соціальні закономірності відображають повторюваність рішень у схожих умовах. Разом з тим, кожна особа приймає рішення особисто, на основі власних цінностей і переконань, і досить часто приймає такі рішення всупереч науково встановленим закономірностям. В. М. Кудрявцев підкреслював, що навіть систематично здійснюваний негативний вплив на особу не обов'язково спричиняє порушення нею закону [8, с. 193]. Отже, ми переконані, що основні причини виникнення корупційних практик слід шукати у сфері людської мотивації.

У психології особистості виокремлюють три основні теоретичні напрями, за допомогою яких здійснюється аналіз причин коруп-

ційних відносин: факторна теорія, ситуаційна теорія і компенсаторна теорія.

Факторна теорія акцентує увагу на чинниках, що викликають схильність індивіда до корупції. Зокрема, в рамках даної теорії виокремлюються макрофактори (історичні передумови розвитку країни, менталітет народу, характер взаємин народу і влади, антикорупційна політика держави, ступінь соціальної диференціації) та мікрофактори (характер виховання, цінності індивіда, частота попадання в корупційні взаємодії, вплив соціального еталона, ставлення до релігії тощо). На відміну від факторної, *ситуаційна теорія* відстоює гіпотезу про відсутність в індивіда постійного ставлення до корупції. У кожній ситуації і корупціонер, і хабародавець приймають рішення про свою участь в корупційній взаємодії з урахуванням деяких чинників: рівня власної вигоди, рівня власного ризику, рівня власних моральних витрат. Суть *компенсаторної теорії* полягає в тому, що учасник корупційних відносин розглядає корупційний зв'язок як компенсацію за порушення принципів соціальної справедливості (незаконне збагачення інших індивідів, низький рівень життя, нестабільність держави тощо) [9].

На нашу думку, основною причиною виникнення корупційних практик є деформація ціннісної складової свідомості людини. Згідно з позицією О. Р. Ратінова внутрішнім механізмом управління соціальною поведінкою особи слугує її ціннісно-нормативна система, яка формується внаслідок інтеріоризації існуючих цінностей. Достатньо тривала практика соціальної поведінки з опорою на сприйняті цінності призводить до стереотипізації поведінки, яка лежить в основі механізму «правової інтуїції». Це, як правило, звільняє особистість від необхідності постійного раціонального обґрунтування своїх дій у типових ситуаціях соціальної взаємодії. І лише в умовах конфлікту цінностей боротьба мотивів перетворюється на процес розумового аналізу й оцінки всіх «за» і «проти» кожного можливого варіанта поведінки, в результаті чого особа приймає рішення на користь одного з них [10, с. 205–207]. Прийняття рішення – порушити чи не порушити закон – залежить від питомої ваги цінностей, що перебувають у конфлікті. Ціннісно-нормативна система особи схожа на планетарну систему, в якій у різних площинах і на різних відстанях – «орбітах» – знаходяться особистісні цінності. Руйнація будь-якої цінності на «периферії» не викликає кардинальних змін особистості, оскільки зберігається її ядро. Ядерним же утворенням особистості є її морально-психологічна модифікація, яка виражена в категорії «сенса життя» [11, с. 127].

Які ж цінності та ідеї можуть мотивувати особу, наділену владними повноваженнями та/або матеріальними ресурсами, вступити у корупційний зв'язок? Ідея швидкого збагачення, що сприяє необмеженому задоволенню гедоністичних потреб, реалізації особистих вимог, які не можуть бути досягнуті за допомогою офіційно

визнаних джерел; прагнення відчуття влади і сили, переваги над іншими людьми, що допомагає компенсувати комплекс неповноцінності; підвищення власного соціального статусу, досягнення привілейованого становища за рахунок розширення кола можливостей та корисних зв'язків з представниками еліти у сфері економіки та політики; задоволення потреби у повазі з боку оточення, але не за рахунок високих професійних якостей, а внаслідок формування іміджу особи, яка «вирішує питання». В тому разі, якщо вказані цінності і мотиви переходять з розряду лабільних та ситуативних у розряд стабільних, таких, що утворюють «сенси життя» людини, можна говорити про соціально-нормативну деформацію особистості [12]. Внаслідок цього відбувається відхилення поведінки особи від позитивних варіантів, підтримуваних офіційно встановленим правопорядком, які відображають визнані в суспільстві цінності.

Розкриваючи причини корупції, слід пам'ятати про те, що у переважній кількості випадків корупційні прояви мають двосторонній характер. Свої мотиви мають не лише корупціонери, а й особи, які звертаються до них за вирішенням певних питань. У цьому випадку мотиви вступу в корупційний зв'язок можуть бути не лише негативними, а й мати позитивне спрямування. Тому другою важливою причиною корупції необхідно вважати недоліки законодавства, вади нормативно-правової системи, які не дають змоги зацікавленим особам реалізувати свій інтерес у законний спосіб. Такий стан законодавства дозволяє вести мову про його корупціогенність.

Корупціогенність законодавства можна визначити як наявність в нормативному правому акті факторів, що породжують умови для незаконного використання особою свого посадового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави в цілях отримання вигоди у вигляді майна, послуг майнового або немайнового характеру або для незаконного надання такої вигоди вказаній особі іншими особами. До корупціогенних факторів слід віднести: наявність в органів державної влади та місцевого самоврядування широких дискреційних повноважень; невизначеність термінів, умов або підстав прийняття рішення; диспозитивне визначення компетенції суб'єктів владарювання за формулою «вправі»; встановлення невизначених, важкоздійснюваних і обтяжливих вимог до громадян і організацій; можливість необґрунтованого встановлення винятків із загального порядку реалізації прав та обов'язків громадян і організацій; надмірне використання в законах бланкетних і відсильних норм, що дозволяють зловживати підзаконною правотворчістю; термінологічна невизначеність тощо [13, с. 5].

Отже, якщо особа стикається з необґрунтованими нормативними заборонами, ускладненими процедурами, затягуванням часу прийняття важливих для неї рішень, іншими адміністративними

бар'єрами, вона шукає вихід зі складної ситуації у корупційних практиках. Фактично корупціогенні норми «виштовхують» суб'єктів права у світ нелегальних відносин, де вони, сплативши певну ціну компетентній посадовій особі, почувуються комфортніше, ніж у рамках закону.

Звісно, корупція виникає і розвивається під впливом багатьох факторів, проте не всі з них можна назвати причинами корупції. Наприклад, досить часто до основних причин корупції відносять низький рівень матеріального забезпечення державних службовців. Однак, як правильно вказує В. В. Побережний, з такою категоричністю навряд чи можна погодитися. Звичайно, кожен державний службовець має бути захищеним соціально і матеріально, держава повинна гідною заробітною платою відзначати цю відповідальну діяльність та напружені умови праці чиновників, це є нормою практично для всіх розвинутих демократичних держав. Водночас суттєве підвищення матеріального забезпечення високопосадовців не завжди зумовлює зниження рівня корумпованості влади [14]. Таким чином, даний чинник, як і багато інших, слід вважати не причиною, а умовою корупції.

Умови корупції – це фактори, які безпосередньо не викликають виникнення корупційних практик, але сприяють дії інших чинників – причин корупції, виступають у ролі каталізатора останніх. Умови корупції слід розподілити на групи:

Економічні умови, які посідають чільне місце у системі факторів корупції. До них, зокрема, відносяться:

- стихійний характер господарських зв'язків, відсутність цивілізованої ринкової економіки і нормальної конкуренції між її суб'єктами;
- інфляція, яка посилює диспропорції в економіці, призводить до кризи державних фінансів, значно активізує спекуляцію, знижує життєвий рівень населення;
- відсутність продуманої, економічно обґрунтованої системи оподаткування та розподілу зібраних податків;
- наявність тіньової економіки;
- низька оплата праці державних і муніципальних службовців, особливо в середньому, найбільш масовому секторі обслуговування, яка провокує їх на пошук і створення додаткових незаконних джерел доходу.

Політичні умови:

- політична нестабільність, яка формує почуття невпевненості серед чиновників різного рівня та у бізнес-середовищі;
- надмірна політизація державного управлінського апарату;
- низький рівень політичної культури суспільства, що знаходить свій прояв, зокрема, в процесі виборів, коли відбувається купівля голосів виборців або використовується популізм як засіб досягнення політичної мети;

– бюрократична традиція політичної влади, коли більшість населення є відчуженою від процесу управління державою та знаходиться у повній залежності від волі чиновництва;

– нерозвиненість громадянського суспільства, яке повинно здійснювати постійний контроль за діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб;

– відсутність політичної волі у керівництва держави вести послідовну боротьбу з корупцією.

Соціокультурні умови.

– особливості історичного розвитку суспільства, тривала практика «підношень» представникам влади з боку населення;

– особливості національного менталітету, поширення у масовій свідомості уявлень про припустимість, ефективність та невідворотність корупційних зв'язків;

– морально-ціннісна криза суспільної свідомості, яка спричиняє зміну уявлень людей про соціальні норми і соціальні аномалії;

– правова безграмотність громадян, погане знання своїх прав, гарантій механізмів та процедур їх реалізації, що створює підґрунтя для зловживання посадовими особами своїми повноваженнями.

Організаційно-управлінські умови:

– непродумана, запутана структура державного апарату, що супроводжується дублюванням повноважень, надмірним зростанням кількості управлінців, відсутністю ефективної системи стримувань і противаг між гілками влади;

– відсутність відкритості та підзвітності посадових осіб, реальних механізмів контролю за їх діяльністю;

– наявність конфлікту інтересів;

– недостатній професійний рівень та рівень матеріально-технічного устаткування працівників правоохоронних органів, відсутність належної взаємодії та координації діяльності правоохоронних і контролюючих органів з питань протидії корупції.

Вказані умови сприяють тому, що найбільш пристосованими до життя стають особи, які під тиском або в умовах проблемної ситуації «забувають» про моральні принципи й поступаються власними переконаннями заради виживання, кар'єри, можливості реалізувати свої інтереси чи просто заради власних амбіцій. За словами В. І. Тимошенко, «маніпулятивний тип людини поширений в асоціальному суспільстві, у якому розвивається корупція» [15, с. 23].

Отже, формування і реалізація антикорупційної політики залежить від послідовного встановлення причин і умов корупції, чітко виокремлення перших від других. Змішування вказаних категорій може призвести до неправильного визначення пріоритетів протидії корупції, внаслідок чого основні зусилля будуть спрямовані на другорядні фактори, а ключові причини корупції залишаться поза увагою. Вдосконалення економічної та політичної системи, проведення адміністративних реформ є, безумовно, важливими

антикорупційними заходами, але без системного усунення недоліків законодавства та деформації правосвідомості вони не здатні суттєво змінити ситуацію з розповсюдженням корупційних відносин в суспільстві.

Список використаних джерел: 1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4 / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 376–644. 2. Васнев С. А. Статистика : учеб. пособие / С. А. Васнев. – М. : МГУП, 2001. – 170 с. 3. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1984. – 204 с. 4. Алексеев П. В. Диалектический материализм (общие теоретические принципы) / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М. : Высш. шк., 1987. – 335 с. 5. Милль Дж. Ст. Система логики силлогистической и индуктивной. Изложение принципов доказательства в связи с методами научного исследования / Джон Стюарт Милль ; пер. с англ. под ред. В. Н. Ивановского. – М. : Издание Г. А. Лемана, 1914. – 880 с. 6. Селиванов Ф. А. В мире сплетения причин и следствий / Ф. А. Селиванов – М. : Знание, 1991. – 64 с. 7. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) / Н. Н. Ярмыш. – Харьков : Право, 2003. – 512 с. 8. Кудрявцев В. Н. Закон. Поступок. Ответственность / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 448 с. 9. Коррупция как социальное явление: понятие и содержание : [презентация] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.svobodainfo.org/en/system/files/Lekziya_Corruption_2.pdf. 10. Ратинов А. Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования / А. Р. Ратинов // Методология и методы социальной психологии / под ред. Е. В. Шороховой. – М. : Наука, 1981. – С. 201–214. 11. Личность преступника как объект психологического исследования / под ред. А. Р. Ратинова. – М. : Юрид. лит., 1979. – 137 с. 12. Гарькавец С. О. Коррупція та її ціннісне значення для особистості в умовах суспільних перетворень [Електронний ресурс] / С. О. Гарькавец // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2012. – № 1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipp/2012_1/Gark.pdf. 13. Васильев Ф. П. Антикоррупционные экспертизы нормативных правовых актов / Ф. П. Васильев // Российская юстиция. – 2010. – № 4. – С. 2–7. 14. Побережний В. В. Сутність та причини корупції в системі органів державної влади / В. В. Побережний // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10pvvodv.pdf. 15. Тимошенко В. І. Теоретичні засади подолання корупції в Україні / В. І. Тимошенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 18–27.

Надійшла до редакції 19.04.2013

Кушнарёв И. В. Причины и условия коррупции

Проанализированы причины коррупции на основе раскрытия природы причинной связи и осознания различия между категориями «причины» и «условия».

Ключевые слова: коррупция, причины, условия, деформация, ценности, правосознание, коррупциогенность, законодательство.

Kushnariov I. V. The causes and conditions of corruption

The causes of corruption are analyzed based on the disclosure of the nature of causality and understanding the difference between «cause» and «conditions».

Keywords: corruption, anti-corruption policy, causes, conditions, deformation, valuables, sense of justice, corruption potential, legislation.

УДК 343.1.001.11(477)(045)

О. С. Омельченко

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ НА СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто поняття та сутність протидії розслідуванню на стадії кримінального провадження; проведено аналіз наукових праць з цього питання стосовно поняття «приховування злочину», «протидія розслідуванню», «ухилення від відповідальності»; визначено неоднозначні підходи відносно поняття й оцінки форм протидії, поділ її на внутрішню і зовнішню, активну і пасивну; індивідуальну, групову і корпоративну.

Ключові слова: поняття та сутність протидії розслідуванню, форми протидії на стадії кримінального провадження, приховування злочину, ухилення від відповідальності.

У процесі кримінального провадження оперативні та слідчі підрозділи органів внутрішніх справ усе частіше стикаються з цілеспрямованою, заздалегідь спланованою і нерідко витонченою протидією з боку організованих злочинних груп. Очевидно, що це є наслідком розширення масштабів організованої злочинності та її впливу на правосвідомість людей. І хоча проблему протидії виявленню й розслідуванню злочинів не можна назвати новою, однак у даний час вона набула якісно нового соціального значення у зв'язку з відтворенням організованої злочинності та ускладненням криміногенної ситуації в Україні. Протидія ведеться негласно, нерідко із застосуванням розвідувальних і контррозвідувальних заходів і може бути виявлена і нейтралізована тільки із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Як свідчить практика, у процесі оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства застосовується більшість оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [1; 2].

Узагальнення оперативно-розшукової та слідчої практики з виявлення та розслідування злочинів дає підстави для висновку про

© Омельченко О. С., 2013